

Het belang van kunst en cultuur en waarom deze ondersteund moeten worden

Leo Samama
componist - musicoloog

<http://www.leosamama.nl>

In Den Haag rijdt een tram met daarop de leuze: Kunst = Noodzaak. De aanleiding voor een dergelijke spreuk op een openbaar vervoermiddel kan slechts de actuele stand van zaken in de wereld der kunsten zijn. Sinds de zomer van 2010 woedt in Nederland namelijk een heftige en somtijds ook geanimeerde discussie over de subsidiëring van kunst en de rol die kunst in onze samenleving speelt dan wel zou moeten spelen. Dergelijke discussies zijn niet nieuw. In feite kennen we ze al sinds het midden van de 19e eeuw. Sinds het moment dat de overheid zich heeft gebogen over een mogelijke ondersteuning van de kunsten, over de vraag of dit wel gewenst is, en zo ja, op welke wijze dan.

Thorbecke meende toentertijd dat het niet aan de regering is een oordeel te vellen over kunst; overigens ook niet over wetenschap. Daarmee sloot hij het ondersteunen van kunst echter niet uit. “De kunst is geen regeringszaak, in zoverre dat de Regering geen oordeel, noch enig gezag heeft op het gebied der kunst.” In de loop van de vorige eeuw is de staat zich steeds meer gaan bemoeien met kunst en cultuur: zodra er besloten werd de kunsten financieel te ondersteunen, was het immers ook zaak daartoe beleid te formuleren en commissies in te stellen om daarin te adviseren (de regering heeft immers zelf geen enkel oordeel noch gezag op dit terrein).

Toen eenmaal, deels gebaseerd op de systematiek van de Duitsers tijdens de bezetting in de tweede wereldoorlog, het subsidiestelsel breeduit werd ingezet om de kunsten voor een ieder en alom te bereikbaar te maken (democratisering van kunst en cultuur was immers de inzet!), en daarmee gepaard ook de decentralisatie in ons land verder werd doorgevoerd, ontstond alras een nationale lappendeken van instellingen en podia ten faveure van een veelheid van kunstuitingen. Tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw was de inzet dat elke provincie ruim voorzien werd van alle denkbare podia, opleidingen en een daaraan ver- ●●

KUNST, CULTUUR & SUBSIDIES

bonden hechte infrastructuur.

Daarna keerde het economische tij en zocht de overheid wegen om de eigen generositeit (zelfs al vonden velen het nog te weinig in vergelijking met de ons omringende landen) in te dammen. En terwijl de overheid zelf het besluit tot genoemde overdaad had genomen, liet ze de weg terug nu liever over aan het veld, zij het gereguleerd en gecontroleerd door de overheid. Sedertdien is de discussie niet meer uit het debat weg te denken: moet een overheid de kunsten financieel ondersteunen of niet? En zo ja, wat is daarvan dan de inzet? Voor welk deel van de kosten? En wat is het resultaat, het gewin, voor diezelfde overheid?

Dat een dergelijke discussie nu dus weer gevoerd wordt, is niet bevreemdend, zeker nu de regering meent dat de geldnood groter is dan ooit tevoren. Maar ook nadat al ruim 25 jaar lang er voor gewaarschuwd is dat de kosten-baten analyse in de kunstensector er niet bepaald rooskleurig uitziet. Dat de discussie nu feller is dan tevoren, komt vooral doordat deze regering, nog minder dan enige voorgaande, vooral wil bezuinigen en er nog niet aan toe is gekomen enig beleid op het terrein van kunst en cultuur te formuleren. Maar ook de kunstensector zelf steekt de collectieve koppen in het zand en heeft nog steeds geen zinvolle stappen ondernomen door de overheid de wind uit de zeilen te nemen.

De discussie is daarenboven extra fel omdat de bezuinigingen juist die van de op grond van hun opzet en organisatie altijd al kostbare podiumkunsten hard treffen door de tot op heden nog ongegrond onevenredige omvang ervan. Door de huidige politieke constellatie lijkt rancune de drijfveer. Voor- en tegenstanders roepen van alles door elkaar; van enig beleid of systematiek is nog immer geen sprake; en de meningen over de inhoud van cultuur of kunst lopen meer uiteen dan ooit tevoren.

Portrait of the curator, Filip Motwary with Ola Rudnicka wearing Dries Van Noten S/S 2016, Photography René Habermacher Modemuseum Hasselt

Kunst en cultuur

Misschien is het goed hier een paar zaken nader op een rij te zetten. De vraag die we ons daarbij allereerst moeten stellen is: wat is het onderwerp van de discussie nu exact? Oftewel: wat is cultuur en wat is kunst?

Cultuur komt van cultus. Het woord 'cultus' is afgeleid van het werkwoord 'colere': bebouwen, verzorgen, vereeren. Cultus is daarmee datgene wat ver-bouwd of vereerd wordt. Cultuur is alles wat de mens voortbrengt, verbouwt, onderhoudt, vereert. Elk mens brengt cultuur voort, produceert cultuur. Niet alleen met z'n handen, maar ook met z'n geest. Hij onderhoudt, bebouwt, produceert cultuur. En om hier even bij de landbouw te blijven: hij laat het vee grazen op zijn land, zijn cultuur. In het Latijn is vee: pecus, en vee kan verhandeld worden. Pecunia is daarom een betaalmiddel, namelijk geld. Alles wat DE mens – en algemener kan ik het niet stellen – voortbrengt, is cultuur, en cultuur voedt geld (maar daarover later meer).

Kunst is een product van cultuur. De betekenis zoals wij die nu aan kunst verschaffen, is tamelijk jong. Pas in de loop van de 18e eeuw werden aan kunst verheven uitingen verbonden. In dezelfde tijd dus toen de uitingen van de mens vanuit hun ethische (volk of klasse gebonden) kader werden losgeweekt en steeds meer, en uiteindelijk nog vrijwel uitsluitend, esthetisch konden worden beschouwd.

Het woord kunst komt dan ook niet van kunnen, iets bijzonders kunnen, iets zeer goed kunnen, maar van kennen, weten. Zei Joseph Haydn niet tegen papa Mozart dat zijn zoon de beste wetenschap van muziek had in plaats van de mooiste muziek componeerde? Het 'kunnen', zoals wij dat vaak met kunst in verband brengen, komt uit de

Vassilis Emmanuel Zoulias Haute Couture,
Photography Thanassis Krikis

betekenis van het Latijnse 'ars', dat betekent dat je ergens handigheid in hebt, dat je iets kunt. Je kunt iets samenstellen, iets maken. Iemand die onhandig is, is in het Latijn 'in-ers'.

Kunst is daarmee het resultaat van ons weten, dan wel van onze handigheid. Kunst is niet de gehele cultuur, maar er een onderdeel van, volgens velen echter een hoger en meer verheven onderdeel. Hoe verhevener de kunst, hoe selectiever ook in haar spreiding en bereik. In de loop van de 19e eeuw werd daaraan tevens de gedachte verbonden: hoe verhevener, hoe belangrijker, en dus des te noodzakelijker voor ons bestaan. Cultuur is zo wat we voortbrengen, zonder meer, en kunst staat daarvan het dichtst bij de uitingen van onze individuele en collectieve identiteit in ons streven naar het hogere. De mens wordt letterlijk 'van nature' door cultuur en kunst bepaald.

Goethe schreef in 1789 in het artikel *Einfache Nachahmung der Natur, Manier, Stil*: De in manieren denkende mens «vindt voor zichzelf een wijs, maakt voor zichzelf een taal om datgene wat zijn ziel treft op zijn eigen manier opnieuw uit te drukken [...] een taal waarin de geest van de sprekende direct tot uitdrukking wordt gebracht en een betekenis krijgt.»

De grondgedachte achter deze visie heeft een belangrijke rol gespeeld in de culturele ontwikkelingen van de 19e eeuw, namelijk dat ieder volk, in het meest extreme geval elk individu, naar een eigen identiteit zoekt. Met zijn cultuur brengt hij die identiteit tot uiting. Individueel of collectief, als volk of natie. Cultuur smeedt mensen aan een tot een groep, verschaft hen identiteit. ●●●

Waar komen kunst en cultuur uit voort? Het is een voortdurend samenspel tussen de buitenwereld om ons heen en de binnenwereld in ons. Of om het anders te verwoorden: door onze zintuigen zijn we ons bewust van de wereld om ons heen en reageren daarop. Door ons vermogen tot associëren, tot creatie en inventie kunnen we datgene wat we vanuit die buitenwereld in onze binnenwereld, dus in ons lichaam, in ons hoofd, onze hersens opslaan (bewust en onbewust) omzetten in nieuwe impulsen, ideeën, gedachten. Daarmee, met de uitingen die daaruit voortkomen, kunnen we de buitenwereld voeden met producten. Zo ontstaat tussen ieder individu en de wereld buiten ons een onophoudelijke uitwisseling van gedachten en ideeën, in de vorm van woorden, zinnen, beelden, klanken, vormen. Het is van groot belang de genoemde wisselwerking in te zien. Zonder een van beide componenten, de buiten- of de binnenwereld, kan er namelijk niets ontstaan. Zoals de boer land nodig heeft om te bebouwen, zo heeft de menselijke geest een voedingsbodem voor zijn gedachten nodig. Met die voedingsbodem is hij niet geboren, wel in meerdere of mindere mate met het vermogen tot associëren en creëren, dat wil zeggen het vermogen zijn met informatie uit de buitenwereld gevulde bewustzijn aan te wenden voor zijn geestelijke oogst (de Fransen spreken van 'recolte' voor oogst, afgeleid wederom van cultus).

Kunst als representatie

Omdat kunst en cultuur voortkomen uit de mens, zijn zij in welke vorm dan ook een representatie van de mens; zij vertegenwoordigen de mens die hen voortbrengt. Indivi-

dueel en collectief. Uitingen van kunst zijn dus niet alleen te beschouwen als spiegels van de geest, maar evenzeer van de maatschappij en wel van die maatschappij die de voedingsbodem is geweest voor hun ontstaan. Het spreekt vanzelf dat dit voor alle vormen van kunst geldt: voor volkskunst, kerkelijke kunst en hofkunst, voor commerciële en experimentele kunst. En niet alleen voor kunst maar voor de gehele cultuur en alle facetten daarvan. De relatie tussen het scheppende individu en zijn of haar wereld is bijzonder complex, maar niet te verbreken.

Wie de oorspronkelijkheid van een kunst- of cultuuruiting wil doorgronden, zal dus allereerst alle omhullende 'schillen' die tot de 'buitenwereld' teruggevoerd kunnen worden, eraf moeten pellen. Wat dan overblijft is te omschrijven als de persoonlijke inbreng van de kunstenaar. Dat is wat de mens doet met wat hem of haar van buiten wordt aangereikt. Dat is zijn persoonlijke ars combinatoria, de kunst van het samenstellen.

Daarom zijn kunst en maatschappij ondeelbaar. De rol van kunst in de maatschappij is minstens zo wezenlijk als van de kunst die uit een maatschappij voortkomt. En de voortdurende wisselwerking tussen die twee, geeft aan hoe sterk individuele identiteit en maatschappelijke identiteit aan elkaar zijn verbonden. De manier waarop bijvoorbeeld een groep kunstliefhebbers zichzelf door middel van de door hen geconsumeerde kunst identificeert, wordt voor een groot deel maatschappelijk bepaald, door hun maatschappelijke positie, door hun opleiding, door collectieve smaak en smaakcodes, door datgene waarmee ze in aanraking komen.

Omgekeerd echter wordt de maatschappij zelf mede bepaald door de culturele oordelen van hen die aan die maatschappij deelachtig zijn. Daarom is de receptie van kunst, de manier waarop we ernaar kijken, luisteren, teksten lezen, nauw verbonden aan wat in een maatschappij omgaat en kan daardoor nimmer los daarvan naar waarde beoordeeld worden. Zowel voor hen die kunst scheppen, als voor de consumenten en niet minder voor beleidsmakers is daarom het besef van die onverbreekelijke relatie zo belangrijk.

Doordat kunst representeert, is zowel de creatie van kunst, als de productie en de consumptie ervan nooit los te zien van de achterliggende verwachtingen, verplichtingen, wensen. Kunst ontstaat in het diepst van haar wezen nimmer zonder nauwe banden met de maatschappij waaruit ze voortkomt. En aangezien scheppende en herscheppende kunstenaars hun vak evenzeer met zicht op inkomen uitvoeren als bakkers of timmerlieden, advocaten of postbodes, is kunst aan het einde van de dag bijna altijd ook handelswaar. Geen cultus zonder pecunia, zagezegd. Geen weiland zonder grazend vee. Tenminste wanneer de boer zijn land wil cultiveren.

De kunstenaar zal dus geen andere keuze hebben, wil hij zijn beroep serieus nemen, dan deze zo in te vullen dat hij er geld mee kan verdienen, zich ermee kan onderhouden, een gezin kan onderhouden, en – niet onbelangrijk – er een maatschappelijke functie mee kan bekleden. Dat betekent ook dat er voor betaald moet worden. Ruilhandel. Kunst als product. ■■■

KUNST, CULTUUR & SUBSIDIES

Inderdaad. Van oudsher was het dus ook hier de gewoonte dat de klant koning is. Vandaar ook de opmerking van Thorbecke: hij was oprecht van mening dat de staat als klant niet de expertise heeft om eisen te mogen stellen aan de inhoud van kunst. Dan maar liever niet betalen, dan op basis van gebrek aan kennis.

Maar koningen, kerkvorsten, rijke burgers, of wie dan ook voor kunst betaalt, deden dat tot ver in de 19e eeuw niet zonder een krachtig eigen belang. Kunst representeert immers de opdrachtgever. Kerk, hof en staat ondersteunen uiteindelijk geen kunst louter om de kunst. Het gaat hen om het etaleren van zichzelf, als prelaat, koning, staats-hoofd, regering.

Zinvolle kunstondersteuning vindt alleen plaats, wanneer de ondersteuner meent er zelf beter van te worden. Of wanneer hij meent dat zijn onderdanen (burgers, werknemers, horigen, clubgenoten) er beter van worden. Want daar wordt hijzelf ook beter van. Toch? De ondersteuning van kunsten is dus zakelijk bedoeld, al dan niet met een ideologisch oogmerk, en niet zelden tezelfdertijd gemengd met een flinke dosis eigenbelang. Wie geeft, krijgt iets terug.

Maar dan is het wel zaak dat je er iets voor terug wilt hebben, of op z'n minst dat je je realiseert wat je er voor terug kan krijgen. Dat de consument, de mecenas, de vorst of regering, inziet dat kunst niet alleen aan de ontvangende kant van de lijn staat, maar ook aan de gevende.

Dat wil niet zeggen dat er in concreto gelijk wordt overgestoken. Het gaat niet om punaises. De opdrachtgever moet zich immers een beeld kunnen vormen van de achterliggende beweegredenen om tot de opdracht, de on-

dersteuning te komen. Om zich met kunst in te laten. En alleen al om tot dat besef te komen, vergt toch wel enige cultuur. De slang bijt zich in de eigen staart.

Modemuseum Hasselt

Cultuur in onze tijd

Een van de meest opvallende kenmerken van onze westerse cultuur is de overdaad waarmee uitingen van cultuur worden aangeboden. Sinds de opkomst van een steeds krachtiger historisch bewustzijn in de loop van de 18e eeuw en 19e eeuw kantelde een groot deel van de westerse cultuur van overwegend ethisch naar vrijwel uitsluitend esthetisch georiënteerd.

Tot ver in de 18e eeuw werd kunst algemeen gezien als de directe representatie van de vorst of prelaat die een opdracht tot het scheppen ervan verschaftte. De vraag of een object van kunst mooi of lelijk was, speelde slechts een secundaire rol. En zeker bij officiële kunst, die kunst die de gemeenschap betrof, was de directe aanleiding tot de opdracht, de gelegenheid waarvoor het kunstwerk zou worden onthuld, uitgevoerd of aangeboden, vele malen belangrijker dan de schoonheid ervan.

Voor de meest concrete kunstwerken, zoals beelden en gebouwen, is een dergelijke visie nog tot ver in de 19e eeuw, ja zelfs tot in onze tijd blijven bestaan. Anders is het echter voor de zogenaamde vluchtige kunsten, die kunstuitingen die zich zonder tussenkomst van tussenpersonen niet kunnen presenteren. Wij vatten ze in de regel samen onder de noemer 'podiumkunsten', maar dat begrip is te beperkend. Zo behoort alle muziek tot deze groep, dus ook de volksmuziek, om maar een voorbeeld te geven.

Muziek, toneel, ballet moeten het hebben van uitvoeringen. Een schilderij of beeld zet je neer en daarmee bestaat het kunstwerk in concreto, op elk moment van de dag of de nacht. Een boek kun je uit de kast halen. De gedrukte

of geschreven tekst is haar legitimering. Bij veel muziek zou je desnoods de partituur kunnen lezen, maar deze kan nooit verhullen dat de werkelijke klank anders is.

Aan het einde van de 18e eeuw gaf Immanuel Kant aan hoe lastig het is om de stoffelijke en onstoffelijke kunstuitingen op eenzelfde manier te beoordelen. In de *Kritik der Urteilkraft* meende hij onder meer dat muziek van alle kunsten de minst rationele is en de heerlijkste, een taal van gevoelens en universeel, aangezien zij alle cognitieve zaken afzweert en daardoor alleen al boven de rede staat.

Stap voor stap werd de muziek uit het verstand weggevoerd naar het gevoel, de emotie. Tegelijkertijd vonden de woordvoerders van de nieuwe burgerlijke klasse dat kunst vooral een uiting van *Geschmack* moest zijn, van smaak. Maar hoe die smaak onder woorden te brengen, wanneer de rede steeds meer uit het discours wordt verwijderd en daarmee de aloude ethische basis van kunst (kunst 'is') wordt ingeruild voor een esthetische (kunst 'wordt', namelijk moet mooi gevonden worden of spannend). *Geschmack* moet echter wel ontwikkeld worden, en dus werd de opvoeding, de opleiding, ter hand genomen.

Vrijwel gelijktijdig ontwikkelde de nieuwe burgerlijke klasse, aanvankelijk gesecondeerd door een belangrijk contingent stadsadel, een steeds groter historisch besef. Wat aanvankelijk begon als nieuwsgierigheid naar het oude en de conservering ervan, als een bevestiging ook van het historisch belang van een klasse die haar identiteit niet kon ontlenen aan lange stambomen, statige landhuizen en landerijen of kerkelijke goederen, ontwikkelde zich tegen het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw tot een uitlaatklep voor een ieder die zich niet kon

verenigen met de laatste ontwikkelingen van een zich steeds vernieuwende kunst. Het verleden als vluchtheuvel uit angst voor het heden en de toekomst.

Goede smaak betekende voor steeds meer kunstliefhebbers dus ook bevestiging van de eigen genotzin, het eigen gevoel voor schoonheid. En waar kunst enkele eeuwen eerder nog een overwegend door de opdrachtgevers gedicteerde noodzakelijkheid had (de componist Lully en zijn muziek als representant van Lodewijk XIV als Zonnekoning), was het rond 1900 nog slechts aan de 'eye of the beholder' te bepalen wat wel of niet kunst is. Een beschouwer zou genoeg moeten zijn, maar het collectief van de massa – en uiteindelijk ook een niet onderlegde massa – is steeds meer de maat gaan bepalen.

Daarmee was tevens de weg vrij gemaakt voor een steeds verder uitwaaiëren en proliferatie van uitingen van cultuur. Nadat tot het einde van de 18e eeuw overwegend de adel, de kerk en de zeer welgestelden geacht werden enige notie van kunst en cultuur te hebben, zorgden burgeronderwijs, schriftelijk of in klassen, en allerlei vormen van kunst- en cultuureducatie gaandeweg voor een steeds beter onderlegde burgerij. Het is die burgerij, in haar eigen streven hogerop te komen, die in de 19e eeuw grotendeels de kunsten financierde. Deels als imitatie van de adel, deels uit overwegingen van ontwikkeling, *Bildung*, en grotendeels op basis van wat algemeen werd gezien als de "goede smaak".

Na de eerste wereldoorlog kwam daar een nieuwe klasse bij, die van de arbeiders, het proletariaat. Ook zij werden steeds meer en beter onderwezen, en ook zij leerden de weg naar kunst en cultuur te vinden. En zo werd na 1945 ...

KUNST, CULTUUR & SUBSIDIES

het afzetgebied van kunst en cultuur steeds omvangrijker. De idealen van de Franse Revolutie zorgden na de eerste wereldoorlog ervoor dat met het ontsluiten van onderwijs ook kunst en cultuur voor vrijwel iedereen toegankelijk werd.

Het sluitstuk op deze ontwikkeling vormden eerst de opkomst van de popkunst als uiting van jongerencultuur, vervolgens de herontdekking van allerlei soorten etnische muziek, van over de gehele wereld bovendien, en vervolgens parallel daaraan nieuwe dragers van al dat kostelijks: goedkopere boeken, de ontwikkeling van cd's en cd-roms, en nu de computer en vooral het internet, de wonderlijke wereld van het web. Het warenhuis van de hedendaagse cultuur is zo omvangrijk dat het vrijwel onmogelijk is voor een enkele persoon alles daarin te kunnen bestuderen.

Werkelijk alles is voorhanden en ieder kan er iets van zijn gading vinden. Meer dan ooit kan elk individu – wanneer hij daartoe in staat is – zijn eigen smaak ontwikkelen, zijn eigen kunstwerken om zich heen verzamelen, zijn eigen virtuele museum, concertzaal, bioscoop of theater inrichten. De situatie is in alle opzichten labyrintisch te noemen, het labyrint als symbool van de postmoderne mens, die maar al te vaak geen andere keuze meer heeft dan op zijn eigen ethische kompas door het leven te reizen. En in zo'n labyrint is het zaak weer een ethisch kompas te ontwikkelen, aangezien over smaak, ook niet over goede smaak, zoals we nu al gemerkt hebben, niet meer gediscussieerd kan worden. We zijn verstrikt geraakt in een esthetiserend wereld zonder enige ethische houvast....

...

Modemuseum Hasselt

Kunst en cultuur in een nieuw perspectief

Wie in 2011 het kunstenveld overziet, moet toegeven dat het geen eenvoudige opgave is om alle participanten van kunst en cultuur op gelijke wijze te bedienen en tevreden te stellen. Tegelijk kunnen we niet anders dan met grote tevredenheid constateren dat er zoveel participanten zijn. Meer dan de helft van alle Nederlanders houdt zich in de vrije tijd actief bezig met enige vorm van kunst: muziek, beeldende kunst, theater, fotografie, dans, enzovoorts. Zo'n 8 miljoen mensen. Een dergelijk aantal was vijftig jaar geleden nog ondenkbaar. Dat schept onherroepelijk een grote verantwoordelijkheid voor elke overheid, nationaal of regionaal.

Kunst en cultuur zijn niet uitsluitend leuke vrijetijdsbestedingen, maar bepalen het wel en wee van een ongekend grote groep mensen. Daarmee zijn kunst en cultuur inmiddels een economische factor van grote importantie. En dan spreken we nog niet eens over bijna honderdduizend kunstenaars die beroepshalve er zorg voor dragen dat die 8 miljoen liefhebbers hun liefhebberij ook inderdaad kunnen uitoefenen, onderwezen worden, les krijgen op scholen, begeleid worden. Natuurlijk al deze mensen zijn producenten: zij beoefenen kunst. Meer dan de helft gedurende meer dan een uur per week.

Maar er zijn ook de consumenten, de actieve consumenten die je steeds weer in de musea, de concertzalen en de theaters tegenkomt, en de meer passieve, die soms dagelijks naar de radio luisteren, televisie kijken, het internet afromen, maar desondanks weldegelijk participeren. Elke vorm van kunst en cultuur wordt genoten. Of we nu naar

het Concertgebouw in Amsterdam gaan of kijken naar een zangwedstrijd op de televisie, of we geregeld een museum bezoeken of wekelijks een cursus volgen, of nu naar Paradiso of het Gelredome gaan, dan wel naar een intiem kleinkunsttheater. Hoge cultuur of lage cultuur zijn geen begrippen meer voor een moderne wereld.

Uiteindelijk, wie moet bepalen wat hoog en laag is, en op grond waarvan? Wil dat zeggen dat er geen ambities meer zijn? Dat alles dus OK is? Nee, in het geheel niet. Maar wel dat de beoordeling van wat hoog en laag zou zijn, wat Kunst met een grote K moet wezen en wat niet, niet van hogerhand kan worden opgelegd (denk aan de misplaatste dwang naar een Cultuurcanon, enkele jaren geleden), maar van onderop beseft zou moeten kunnen worden. Een besef dat slechts dan zinvol is, wanneer dit waardevrij, klassenvrij, los van culturele vooroordelen kan ontstaan. Tja, en dan komt daar toch weer de cultuureducatie voor de dag, die zo belangrijk is bij een zo intensieve cultuurparticipatie als in ons land.

Wanneer we in staat willen zijn om in onze labyrintische wereld keuzen te maken, wat we willen zien, lezen, beluisteren, doen in onze vrije tijd, dan moeten we daartoe ook in staat gesteld worden, moeten we de gereedschappen in handen krijgen om ook werkelijk keuzen te kunnen maken. Cultuureducatie is daartoe het geëigende middel. Dit vraagt echter een plan van aanpak, een doortimmerd beleid, op basis van de vraag: wat willen we met kunst- en cultuuronderwijs?

Deze vraag lijkt een open deur, maar het antwoord is bepaald ingewikkeld. Immers, onderwijs is gericht op een leerproces, en wat willen we de deelnemers aan cultuur-

onderwijs eigenlijk leren? Dat Rembrandt een bijzondere schilder was, Shakespeare een groot schrijver en Mozart een geniaal componist? Hoe triviaal kan onderwijs zijn? Of willen we de leerlingen leuk laten knutselen met kurk? Is cultuuronderwijs ervaringsonderwijs of kennisonderwijs?

Kunst heeft de bijzondere eigenschap dat zij ons aan het denken kan zetten, over onszelf, de wereld, ons streven, onze teleurstellingen; dat ze onze aandacht kan afwenden van de dagelijks sleur en beslommeringen; dat ze ons in ons leven kan begeleiden, voor de een met kekke muziek, voor de ander met mooie beelden, voor een derde met bijzondere en betekenisvolle zinnen. Kunst is in bijna alle gevallen in meer of mindere mate transcendent. Met een ouderwets woord: kunst verheft!

Maar kunst heeft ook een andere belangrijke karakteristiek, en daarvan muziek door haar hoge abstractieniveau nog het meest: zij traint onze hersens, onze manier van denken. Zij scherpt ons associatievermogen, ontwikkelt onze verbeeldingskracht en vergroot ons abstractievermogen. Kunstonderwijs draagt bovendien bij aan een beter sociaal milieu, betere omgangsvormen tussen mensen, beter begrip tussen culturen. Kunstonderwijs heeft dus zin! Sterker nog: voor een zozeer op economische factoren gerichte maatschappij als de Nederlandse, is kunstonderwijs en zeker muziekonderwijs een plicht.

Hierboven sprak ik van waardevrij onderwijs. Dat wil zeggen in de kern niet historisch en zeker niet Eurocentrisch historisch. Maar gericht op de grondstoffen van kunst, het materiaal en de verwerking van dat materiaal. En natuurlijk op het scheppen zelf van kunst. Dus creatief en inventief kunstonderwijs. Met als uiteindelijk doel het kunnen

KUNST, CULTUUR & SUBSIDIES

onderscheiden van de vele mogelijke technieken om een kunstwerk te maken, de vele gebruiksmogelijkheden van een kunstwerk, de schier eindeloze hoeveelheid materialen en materiaalbehandelingen die er voor elk denkbaar kunstwerk bestaan en kunnen worden aangewend.

Alleen dan kan geleerd worden om vrij van culturele vooroordelen kunst op waarde te schatten; alleen dan kan kunst een stevig verankerde plek in het dagelijks leven en denken krijgen en in het maatschappelijk verkeer zelfs te nutte gemaakt worden. Maar dan moet een dergelijk educatietraject wel dan al ingezet worden wanneer ook de eerste stappen op het terrein van taal en rekenen worden gezet, wanneer het kind de kleuren leert, de vormen, en wat niet al een kind weten wil wanneer alle nieuwsgierigheid nog van binnen uit komt. Dan moet kijken, luisteren en spreken, voelen en ruiken, zowel pragmatisch receptief en communicatief, als ook creatief scheppend onderwerp van elk leerproces zijn. Wanneer we op grond van het voorgaande het veld nogmaals overzien, moeten we ons bepaald achter de oren krabben voor zulk beschamend cultuuronderwijs, soms als pleister op de wonde, soms al tussenuur, soms ook heus met de beste wil van de wereld, maar nimmer hoogstaand over vele jaren, consequent en werkelijk creatief.

Vivienne Westwood A/W 15-16, Photography René Habermacher, Modemuseum Hasselt

De rol van kunst in een maatschappij

Er zullen er zijn die nu vragen: moet dat dan? Is het belangrijk, dat kunstonderwijs en de kunsten zelf een vaste plaats hebben in het onderwijs en in het maatschappelijk verkeer? De vraag stellen is hem beantwoorden. Inder-

daad. De verschillende functies van kunst die ik hierboven vermeld hebben, als product van cultuur, als definiëring en afbakening van individuele en collectieve identiteit, als onderwerp van contemplatie en transcendentie, als smeermiddel voor sociale processen, maar evenzeer als onderwerp van ruilhandel tussen producenten en consumenten van kunst, zijn in feite al voldoende om het nut, ja, de noodzaak van kunst uiterst serieus te bestuderen en te overwegen.

Maar ik kan nog een stap verder gaan. En dan sluit ik weer aan bij een eerdere opmerking uit het boerenbedrijf: cultuur (verbouwen, vereren) en pecunia (vee, geld) zijn uit de oorsprong van hun ontstaan aan elkaar verbonden. Het is echter niet geld dat cultuur voortbrengt, maar meer nog cultuur dat geld genereert. Het is niet zozeer alleen de cultuur die afhankelijk is van geld, maar evenzeer geld dat afhankelijk is van cultuur.

Studies in steden die economisch aan de grond dreigden te geraken of het zelfs al waren (denk bijvoorbeeld aan steden met overwegend oude industrie als Liverpool en Manchester) geven aan dat een nieuw economisch elan voor een verrassend deel het resultaat is geweest van een extra impuls van de kunsten, op de voet gevolgd door kunsteducatie en een daadwerkelijk door alle lagen van de maatschappij getrokken spoor van kunstparticipatie.

Het is misschien een wat boude bewering dat concertzalen en theaters heden ten dage de nieuwe kerken zijn. Maar het kan niemand ontgaan dat er maar weinig plaatsen zijn waar mensen collectief zich zozeer laten meeslepen in een gezamenlijke overtuiging, een gezamenlijk geloof, als in concertzalen (van welke aard dan ook), theaters (of het nu

KUNST, CULTUUR & SUBSIDIES

musical of modern theater betreft) en voetbalstadions (en daar niet alleen om een spelletje te zien).

Augustinus voelde zich 1700 jaar geleden zo zeer meege-sleept door zang tijdens de dienst als gemeenschappelijk overdracht van jubel en broederschap, dat hij deze nauwe-lijks kon rijmen met wat hij als de juiste Christelijke le-venswandel beschouwde. Hij beseftte echter ook de kracht ervan. Gezamenlijk kunstgenot kan mensen inderdaad een transcendente ervaring verschaffen – massaal van de wereld geraken bij een popconcert of een symfonie van Mahler, opgaan in een toneelstuk, een ballet, een film of een schilderij – die niet onderdoet voor religieuze trans-cendentie.

Kunst kan in al haar facetten en veelzijdigheid betekenis geven aan elk individu, aan een groep individuen als col-lectief (met tienduizenden tegelijk bij een concert in De Kuip), ja aan een natie (en niet alleen wanneer het volks-lied klinkt). Kunst geeft inhoud aan cultuur, uiteenlopen-de vormen van kunsten aan uiteenlopende vormen van cultuur. Zo kunnen individuen er evenzeer een cultuur op na houden als grote groepen.

Zonder overkoepelende en samenbindende cultuur vallen groepen uit elkaar. Bij gebrek aan een verbindende Neder-landse cultuur (een gevoel voor cultuur dan ons samen-bindt dus) valt de Nederlandse gemeenschap als culturele entiteit uiteen in een grotere of kleinere groepen met elk hun eigen cultuur: de Friezen, Twentenaren, Limburgers, de Rotterdammers, Hagenaren of Amsterdammers, de Tukkers, de Jordanezen. Die Nederlandse cultuur kan niet opgelegd worden, maar ontstaat door de samenstel-ling van de maatschappij, de cultuur die de maatschappij voortbrengt en de gezamenlijke of gemeenschappelijke

trots voor datgene wat we met elkaar voor elkaar hebben gebracht en nog steeds brengen.

Cultuur vertegenwoordigt dus ook een individuele en collectieve ambitie. We hebben het dan over dat deel van cultuur dat aan cultus verbonden is, aan verering, aan het streven naar het hogere. We komen opnieuw bij de trans-cendentie die zich in zo vele verschijningsvormen door middel van cultuur voordoet. Kunst draagt in die zin bij aan het welzijn van mensen. Het is immers een represen-tatie van hun dromen, hun verlangens, hun idealen, hun leven en streven.

Dat is bepaald geen 19e-eeuwse of kleinburgerlijke no-tie, maar direct verbonden aan de behoefte van de mens buiten de tijdelijkheid van het eigen, fysieke lichaam te kunnen treden en in een hemel of op aarde aan het eigen voortbestaan te werken. Kinderen en kunst zijn in die zin elkaars gelijken. Het is ook dat streven dat inhoud kan geven aan het bestaan. En in die zin draagt kunst dus in-derdaad bij tot het welzijn van mensen. Een maatschap-pij zonder kunst en cul-tuur (ook godsdienst is cultuur, namelijk aan het menselijk brein ont-sproten) vervalt in defaitisme en nihilisme. Dat alleen al zou menig politicus grote angst moeten inboezemen!

De verantwoordelijkheden

Op productieniveau is kunst bepaald complex. Aan de ene kant is een kunstobject geheel en al zichzelf – het kunstobject ‘an sich’ –, aan de andere kant vertegenwoor-digt het een groep of groepen mensen, sociale klassen, opdrachtgevers, uitvoerenden, programmeurs, kortom, belanghebbenden op elk denkbaar niveau. Over en weer is geld in het spel. Voor wie leeft van de kunst en voor

wie leeft door de kunst. Bovendien bestaat bij verschei-dene kunstvormen een onderscheid tussen de producent, de maker ervan, en de reproducent, oftewel degene die het kunstwerk van een abstracte vorm naar een concrete aanwezigheid vertaalt. En ook daar is niet alleen de kunst zelf in het geding, maar spelen evenzeer economische componenten, voor de producent, de reproducent en de consument en tussen elk van deze bovendien de nodige intermediairs, een rol van groot gewicht.

Met name de intermediair tussen de producent en repro-ductent enerzijds en de consument anderzijds is verant-woordelijk voor een aanzienlijke kostenverhoging van het kunstwerk, of eigenlijk van de presentatie van het kunstwerk. Die is immers verantwoordelijk voor de ver-spreiding van het kunstwerk al dan niet met behulp van de reproducent. Wanneer het kunstwerk bijvoorbeeld uit-gevoerd moet worden om te kunnen bestaan, moet ook in economische zin rekening gehouden worden met de uitvoering op een podium, het vastleggen op allerhande media, het vermarkten van het gereproduceerde product en de daadwerkelijke verkoop van de reproductie, hetzij door verkoop van theaterkaartjes, hetzij door verkoop van de media, en niet zelden door beide tegelijk.

Bij de podiumkunsten zijn dus nadat de producent (com-ponist, toneelschrijver, choreograaf) zijn werk heeft afge-rond en voor zijn werk is afgerekend, de uitvoerende kunstenaars aan de beurt, en opdat deze hun werk kunnen doen, komen vervolgens de productiehuisen, de media, de managers, de marketeers, en wat dies meer al niet zij voor de dag. De kosten om een compositie of choreografie ten uitvoer te kunnen brengen kunnen zo alras oplopen tot het tien- tot twintigvoudige van wat de scheppende kun-

KUNST, CULTUUR & SUBSIDIES

stenaar er ooit voor kreeg. Een belangrijk deel van onze kunstenpraktijk is zo vastgeketend aan uitermate kostbare productieapparaten, die tot voor kort belangrijk genoeg werden geacht om te financieren, maar waarvan de kosten nu een belangrijk punt van discussie zijn.

Echter, of het productieapparaat nu kostbaar is of niet, of de infrastructuur waarmee de diverse kunsten zich aan de consumenten presenteren nu veel geld kost of niet, het komt er op neer dat men zich verantwoordelijk moet voelen om daarin te willen investeren. En laten we wel wezen, die verantwoordelijkheid is nimmer voor de volle honderd procent vanzelfsprekend geweest. Hoeveel kunstenaars hebben door de eeuwen heen niet moeten vechten voor hun bestaan, omdat een vorst of prelaat meende dat het ook wel voor minder kon? En zeker ons land heeft daarin een minder florissante geschiedenis... Hoeveel kunstenaars moesten letterlijk dansen naar de pijpen van hun opdrachtgevers? En niet alleen dwarse genieën, zoals men ons graag wil doen geloven.

Pas met de democratisering van de westerse maatschappij – dus symbolisch vastgelegd: sedert de Franse Revolutie – nemen gaandeweg de burgers het heft in handen, in de politiek, in het onderwijs, in de cultuur. Daardoor gaat ook steeds meer de collectieve smaak van groepen burgers meespelen in plaats van de individuele smaak van bijvoorbeeld een enkele aristocraat of prelaat. Natuurlijk, om het stokje van de aristocratie over te kunnen nemen, moest de burgerij wel over voldoende middelen beschikken. Het is dus een rijke burgerlijke elite die de kunsten onderhoudt in de 19e en een deel van de 20e eeuw. Een elite die in de loop van meerdere generaties zich stapje voor stapje omhoog had gewerkt, in het bankwezen, in de

, Modemuseum Hasselt

nieuwe industrie. Een elite die hoge idealen koestert en volop vertrouwen heeft in de beschavende werking van kunst en cultuur voor de eigen klasse.

Wanneer in de 20e eeuw de staat meer en meer de rol van deze welgestelde burgers overneemt – van burgers die bo-

vendien zelf ook steeds meer belasting aan de staat betalen, dus van diezelfde staat wel het een en ander terug mogen verwachten –, kan hij bijna niet anders dan zich verantwoordelijk voelen voor de infrastructuur die al voreen door die burgerij was ingericht. Orkesten, dans en ...

KUNST, CULTUUR & SUBSIDIES

toneelgezelschappen, kunstopleidingen, concert- en theaterzalen, het gehele systeem werd met huid en haar uit handen van de burgers genomen, en zeker na 1945 centraal bestuurd en gefinancierd. Zoals ik al eerder opmerkte, tot in de jaren tachtig diezelfde staat, althans zeker in ons land, het welletjes vond en steeds veelvuldiger signalen uitzond dat hij zich uit de kunsten wilde terugtrekken. Ontliep hij daarmee zijn verantwoordelijkheid?

We komen nu – en ik spreek van een situatie die ons zeer dicht op de huid zit, die ons allen aangaat – bij een lastige problematiek. Immers, wie is er in onze tijd verantwoordelijk voor kunst en cultuur? Is het de overheid, aangezien deze uit naam van alle burgers het geld beheert dat de burgers aan de staat hebben afgedragen om daar met wijsheid en beleid datgene mee te doen, dat de burgers hoog in het vaandel hebben staan? Of zijn het de burgers zelf, aangezien een deel van die burgers (in ons land pro rata ongeveer de helft van alle burgers) kunst en cultuur een warm hart toe draagt, zelfs al blijkt dat niet direct uit recente verkiezingsuitslagen? Of moet het bedrijfsleven de handschoenen oppakken en zich de rol van mecenas toe-eigenen, zoals de adel dat tot in de 19e eeuw heeft gedaan? Elk van deze partijen, profit, non-profit en politiek, moet zich daarbij tevens de vraag stellen in hoeverre hij in staat is met zijn ondersteuning een zekere continuïteit te garanderen, en de infrastructuur op niveau te houden, zodat alle lagen van het culturele leven (producenten, reproducenten en media, en vooral de actieve en passieve consumenten) daarmee gediend zijn.

Een staat die zich verantwoordelijk voelt voor het wel en wee van zijn burgers kan zich niet onttrekken aan de verplichting tot ondersteuning van kunst en cultuur (in welke

zin dan ook). En burgers die zich aangetrokken voelen tot kunst en cultuur zullen zich moeten realiseren dat een groot deel van onze moderne cultuuruitingen ook financieel een zekere ambitie vragen van de afnemers van culturele producten. In de tweede helft van de 20e eeuw was het doel van cultuurondersteuning bovenal de democratisering van die cultuur, opdat ze voor een ieder bereikbaar is. In de 21e eeuw zal de ambitie van cultuurondersteuning zich bovenal moeten richten op onderwijs en een inhoudelijke spreiding, dus niet alleen Rembrandt, Shakespeare en Mahler, maar ook rap, rock, pop, reggae en folk, Weense walsen, moderne design, volkstoneel, operette en film, en ga zo maar door.

Wanneer burgers en bedrijfsleven echter meer van hun culturele verantwoordelijkheden willen en moeten dragen, zal de staat daartegenover ook een duidelijke afdrachtkeuze in het vooruitzicht moeten stellen. Of de burger betaalt de staat om kunst en cultuur te ondersteunen, of de burger doet het zelf, en zal exact datzelfde bedrag dus niet aan de staat afdragen. Zo zijn de rollen tenminste duidelijk afgebakend. De staat kan zich dan afvragen welke taak hij wil vervullen, en daarachter nog veel belangrijker: wat kunst en cultuur de staat oplevert.

Wellicht moeten er hier – als schot voor de boeg – enkele resultanten van kunst genoemd worden: kunst (als afgeleid van cultuur) bindt mensen aaneen, verschaft hen een identiteit, genereert geld, ontwikkelt creativiteit, verheft, socialiseert, stimuleert ambities, en last but not least is als sector een belangrijke economische factor. Uit deze kwaliteiten mag blijken dat kunst weliswaar onder alle omstandigheden politiek is (namelijk vragen stelt, aan het denken zet) maar niet politiseert (niet van zichzelf rechts

of links is, hooguit voor linkse of rechtse doeleinden kan worden mis- of gebruikt). Een democratische staat heeft per slot van rekening belang bij mondige, goed opgeleide, cultureel zelfbewuste en actieve burgers; daar wordt hij immers zelf ook beter van.

Wanneer een staat nu besluit om, ondanks al deze voordelen, toch een aanzienlijk deel van het kunstmecenaat in handen van de burgers zelf te geven en in het verlengde daarvan aan het bedrijfsleven (dat immers door burgers geleid wordt), dan moet hij zich wel realiseren dat een dergelijke verantwoordelijkheid slechts dan gedragen kan worden, wanneer die burgers daartoe ook een behoorlijke opleiding hebben genoten.

Dat geldt ook voor de staat. Politici zonder opleiding kunnen geen beleid ontwikkelen, het politieke spel ternauwernood naar behoren spelen en zeker niet de verantwoordelijkheid dragen namens grote getale burgers het woord te voeren. Zo zullen diezelfde burgers moeten leren hoe met kunst en cultuur om te gaan. Dat is een verantwoordelijkheid van de staat. Onderwijs dus. Zie boven!

Ter afronding

We hebben tot hier een overzicht gegeven van wat cultuur is, en dat kunst daarvan een product is. We hebben daarbij aangevoerd dat cultuur, alle cultuur, een product is van de mens, en dat die mens zelf zowel het product is van de maatschappij waarin hij leeft als zelf verantwoordelijk is voor het ontstaan van diezelfde maatschappij. Daarbij is ter sprake gekomen dat kunst door het bovenstaande altijd representatief is, dus diegene vertegenwoordigt die direct of indirect opdracht heeft gegeven tot haar schepping. ■■■

We hebben aan de orde gesteld dat kunst haar ethische oorsprong (nog verbonden aan cultus: verering, maar ook aan ethos: volk) is verloren en sinds enkele eeuwen overwegend esthetisch genoten wordt. En over schoonheid valt niet te twisten.... Toch houdt meer dan de helft van de Nederlandse bevolking zich met enige vorm van kunstbeoefening bezig! En tegelijkertijd is de kwaliteit van het kunst- en cultuuronderwijs buiten de daartoe gespecialiseerde instellingen nooit zo laag geweest. Kunst speelt echter een wezenlijke rol in onze moderne maatschappij: via kunst en cultuur kunnen wij onszelf definiëren, verheffen en socialiseren. Kunst heeft daarin menig facet van religie overgenomen.

Het gaat er nu om wie verantwoordelijk is voor het in stand houden van kunst, wie de noodzakelijke infrastructuur schept, en hoe deze eruit moeten zien! Daar moet beleid voor ontwikkeld worden. Beleid gericht op de toekomst, beleid dat op zijn minst het belang en de waarde van kunst en cultuur onderkent. Door mensen die daartoe ook in staat zijn. Die weten waar ze het over hebben. Die – zelfs als ze er geen liefhebbers van zijn – wel verstand van zaken hebben. Dat is toch het minste dat we mogen verwachten van diegenen aan wie we elk jaar weer onze belastingcenten in goed vertrouwen afgeven. ●

Voor nu nog een paar stellingen:

- Alle kunst is een spiegel van de geest en dus van de maatschappij waaruit zij voortkomt
- Een land zonder kunst heeft geen identiteit.
- Subsidie, sponsoring en mecenaat legitimeren zich op basis van uitwisseling van goederen en diensten.
- Het financieren van de verspreiding van kunst en cultuur is een zakelijke transactie.
- Als zodanig is cultuur niet afhankelijk van geld, maar geld afhankelijk van cultuur.
- De prijs van kunst wordt te vaak verward met de waarde van kunst.
- Het ondersteunen van kunst betreft niet alleen de Kunst, maar evenzeer het levensonderhoud van allen die betrokken zijn bij Kunst als product.
- Kunst was tot voor vijftig jaar overwegend een consumptieartikel van de elite. Het werd dus hoog tijd kunst te democratiseren. Dat proces is nog niet afgerond!
- Verschaf de consumenten een zinvolle inspraak in de cultuur, zowel collectief als individueel, en geef ze daartoe ook voldoende gereedschap.
- Kunsteducatie (muziek, beeldende kunst, toneel, fotografie, lichamelijke expressie) moet verplicht worden gesteld voor iedere burger jonger dan 21 jaar.
- Kunsteducatie gaat over scheppen, vormgeven, creativiteit, verbeeldingskracht.
- Creativiteit is de voornaamste drijfveer voor een moderne markteconomie. De kunstensector moet daarin als voorbeeld dienen!
- Op alle niveaus is kunst in onze westerse maatschappij getransformeerd van een ethische behoefte tot een esthetische curiositeit
- Mooie dingen hebben geen andere functie dan dat ze mooi zijn. En schoonheid is voor een cultuur weinig meer dan een toegevoegde waarde.
- De culturele sector is een supermarkt. Voor elk wat wils!